

Útmutató könyvtáralapításhoz 2.

A kötet az intézet által újjára indított, tankönyvként használható módszertani kiadványsorozat, az Útmutató könyvtáralapításhoz második része. A kötet szerzői Fodor János és Tószegi Zsuzsanna. A tankönyv a könyvtári feladatellátás alapjaihoz tartozó témakörök közül hármat jár körül: a nyitó fejezet a digitalizálás fejlődéstörténetét taglalja a fogalmi alapoktól a gyakorlati tudnivalókig, a következő kettő pedig az EU általános adatvédelmi rendelete (GDPR), illetve a szerzői jogi törvény szabályai közül a könyvtárak szempontjából a legfontosabbakat ismerteti.

A sorozat szerkesztője Kiszl Péter egyetemi docens, intézetigazgató.

Kiadója ELTE Bölcsészettudományi Kar Könyvtár- és Információtudományi Intézet, Budapest, 2022.

A Fodor János által jegyzett rész (*A digitalizálás fejlődéstörténete*) három nagyobb fejezetben tárgyalja a témát. Az első fejezet a fogalom jelentését és használatának kiterjesztését írja le. A digitalizálás, mint *digitális számítógéppel kezelhetővé tétel* rendkívül tág fogalommá vált, ahogy a számítógépek felhasználása is egyre sokrétűbb lett. A magyar *digitalizálás* szó átfogó jelentése sok területet lefed, ami könyvtártudományi szempontból praktikus, hiszen ezek a különböző, egymással összefüggő területek egyaránt érdekesek. A digitalizálás és a digitális adat fogalmai a nyolcvanas évek végén robbanásszerűen kerültek a köztudatba. A történeti áttekintés mellett a fejezet részletes leírást is ad a digitalizálás technikai megoldására, vagyis hogyan tudjuk az analóg jelet leképezni számokra.

A második történeti fejezet három nagyobb részletben tárgyalja a digitalizálás fejlődését: a Web előtti korszak, a Web 1.0 és a Web 2.0 időszak legfontosabb eredményeit. Bár a nyomdai kiadványszerkesztés számítógépes változatát már a hetvenes években próbálgatták, a professzionális kiadványszerkesztési munkák digitalizálását elsőként a Xerox valósította meg. A nyolcvanas évek végétől egy évtized alatt az otthoni számítógépek, az internet és a digitális adatrögzítés, adattárolás fogalma is széles körben ismertté vált. A kilencvenes években megjelenő Web erre a technológiai fejlődésélményre épülve valóban globális változásokat indított el, s megteremtette a feltételeket a digitalizálás hétköznapivá válásához.

A Web 1.0 (1993–2005) korszakát a szerző a valóság digitalizálása manuális korszakának nevezi. Ekkor indulnak azok a gyűjteménydigitalizálási programok (Projekt Gutenberg, MEK projekt és a Neumann Ház), amelyek aztán lendületet adnak a nagyobb könyvtárak hasonló törekvéseinek. A digitális fényképezés csak később indulhat meg, mert még nem jelennek meg a piacon a digitális fényképezőgépek.

A *Web 2.0* (vagy *közösségi, írható* esetleg *részvételi web*) technológiai szempontból az adatbázis alapú weboldalak elterjedésével határolható el a Web 1.0 időszaktól. A tartalomkezelő rendszerek (CMS, Open Source) elterjedésével, hozzáférhetővé válásával a webtartalom feltöltése, karbantartása és a felhasználói interaktivitás biztosítása egyszerűvé vált. Ebben a korszakban a könyvtárak, gyűjtemények is blogokat indítottak, sőt, könyvtári blogháló is létrejött Magyarországon. A Web 2.0 mintájára *Könyvtár 2.0* (Library 2.0) néven világszerte mozgalom indult azért, hogy a könyvtárosok legyenek aktívak a weben, gyűjteményeik szolgáltatásaiba építsék be az új lehetőségeket: blogokat, nyílt forráskódú integrált könyvtári rendszereket, a cset és az olvasói visszajelzés valamint az olvasói katalógusfejlesztés, címkézés lehetőségét. A könyvtárak mellett a nagy cégek is bekapcsolódtak a digitalizálásba (Google Book projekt, ProQuest stb.). A szerző kiemeli az ingyenes közösségi tartalmak és a kereskedelmi cégek között feszülő ellentétet is.

A tanulmány harmadik fejezete a digitalizálás gyakorlati megvalósítását fejti ki. A szerző megma-

gyarázza a born digital és a digitalizált dokumentum közötti különbséget. Felhívja a figyelmet a digitális filológia fontos területére, az eltérő kéziratok fontosságára a digitalizálás folyamatában.

A szkennelés technikai folyamatának leírása után ábrákkal gazdagon illusztrálva veszi sorra az otthoni szkennelésre rendelkezésre álló eszközöket, majd a tömeges digitalizálás céleszközait mutatja be. Külön tárgyalja az optikai karakterfelismerés és a kéziratos karakterfelismerés lényegét. Kitér az OCR lehetséges hibáira és a szükséges utómunkálatokra. Külön egységben tárgyalja a multimédia tartalmak digitalizálását (képek, hangok, filmek). A szerző a következő alegységben a digitális multimédia formátumokat ismerteti. Példákat hoz fel a veszteségmentes és a veszteséges formátumokra megfelelő illusztrációval. A térleképezés fejlődése az ezredforduló óta közvetlen bemenetet jelent az objektum- és térdigitalizáláshoz, amelynek kimeneteként vektorgrafikus (és azzal kombinált fotografikus) állományok jönnek létre. A tér- és objektum leképezésnek sok különböző felhasználási területe alakult ki (ipari tervezés, építészet, orvosi számítógépes tomográfia – CT, geológia, muzeális értékmegőrzés) így a *3D szkenneléshez* számtalan különböző technológiát használnak.

A gyűjtemények digitalizálásánál egyrészt a megfelelő struktúra kialakítására hívja fel a figyelmet (fájlnevek választása, mesterfájl, munkafájl fontossága, metaadatolás), másrészt a biztonságos tárolás kialakítására. Az utolsó alfejezetben (a tudás digitalizálása) a metaadatok és a teljes szövegek összekapcsolásának a fontosságát tárgyalja a szerző.

A szerző megfelelő mélységben és részletességgel veszi át a digitalizálás történetét és elemeit. Az anyag bőven van ellátva illusztrációval. A tanulmány stílusa szabatos, a mondanivaló tudományos igényvel, a hallgatók számára érthető módon kerül megfogalmazásra. A csatolt ajánlott irodalom naprakész és terjedelmes.

Tószegi Zsuzsanna a tankönyvben két, a könyvtárakat, könyvtárosokat folyamatosan foglalkoztató témát dolgoz fel a szerzőtől megszokott magas szakmaiságú, emellett élvezetes, kiváló stílusban. Külön erénye, hogy a nehéz, bonyolult jogi nyelvet is olvasmányosan tudja kezelni.

A terjedelmében jóval rövidebb részben (44 old.), de megfelelő részletességgel és mélységben tárgyalja a személyes adatok védelmére vonatkozó uniós és magyarországi jogszabályi rendelkezéseket és ezek könyvtári vonatkozásait.

A szerző az első egységben röviden felvázolja az adatvédelem történelmi gyökereit és az elmúlt évszázad fejleményeit, hogy a témát tanulmányozók érzékelné tudják, hogyan jutott el az Európai Unió a személyes adatok védelmét szabályozó, az uniós tagállamokra nézve kötelezően alkalmazandó adatvédelmi rendelet kidolgozásáig és bevezetéséig. Szemléletesen mutatja be történelmi példákkal, hogyan született meg az emberi jogok nemzetközi szabályozása, melyek azok az alapvető emberi jogok, amelyek bekerülnek a nemzetek alkotmányaiba vagy alaptörvényeibe. Az információs forradalommal és a technológiai fejlődéssel nemcsak az információhoz, de a személyes adatokhoz való hozzáférés is egyszerűbbé vált. A fejezet első része tömören írja le az adatvédelem kialakulását Európában és Magyarországon. Az egység végén találjuk az ellenőrző kérdéseket és az ajánlott irodalmat.

A téma második, bővebb fejezete részletesen ismerteti az Európai Unió általános adatvédelmi rendeletét, a GDPR-t. A feldolgozás külön érdeme, hogy az olvasó számára fontos (és bizonyára nem ismert) információkat keretes részbe helyezi, és így hívja fel a figyelmet az elolvasásra.

A GDPR alkalmazását már 2018 óta gyakorolják a könyvtárak és könyvtárosok, de számukra is bőven nyújt újdonságot a tankönyv. A témával ismerkedők számára a rendelet elemeit világosan, kellő részletességgel ismerteti a szerző. A rendelet személyi, időbeli és tárgyi hatályánál azokra a pontokra hívja fel a figyelmet, amelyek fontosak, vagy eltérőek (pl. tárgyi hatály alól **kivételt képeznek a magáncélú adatkezelések**, amennyiben az adatkezelést „természetes személyek kizárólag személyes vagy otthoni tevékenységük keretében végzik”. [GDPR 2. cikk (2) c) bekezdés] Nagyon fontos korlátozás azonban, hogy a **kivétel nem vonatkozik** azokra az esetekre, **ha a magánszemély bármilyen módon nyilvánosságra hozza egy vagy több másik érintett személyes adatát/adatait** – például, ha egy közösségi oldalon közzéteszi valaki-

nek akár a képmását, akár a nevét, akár az érintett azonosítására alkalmas bármely más személyes adatát. Ez a példa azért is nagyon fontos, mert a hallgatók nem is gondolnak arra, hogy egy barát képének közlése sérelmet jelent. A szerző biztos anyagkezelését és tudását mutatja, hogy pontos és érthető a fogalommagyarázatot ad: „A továbbiakhoz feltétlenül szükség van a GDPR alapfogalmainak megismertetésére, magyarázatára. A Rendelet 4. cikke tartalmazza a fogalom meghatározásokat, amelyek közül tankönyvünkben csak a legfontosabbakat ismertetjük.” (érintett személy, személyes adat, adatkezelő). Lábjegyzetben viszont megadja a teljes forrást a fogalmakhoz. A könyvtárak szempontjából fontos a gyermekekre vonatkozó szabályozás, ezért ezt a részt bővebben ismerteti a tankönyv írója. A rendelet adatkezelési elveinek ismerete nagyon fontos a könyvtárak számára, ezeket részletesen kifejti (jogszerűség, tisztességes eljárás, átláthatóság, célhoz kötöttség, adattakarékosság, pontosság, naprakészség, korlátozott tárolhatóság, integritás és bizalmas jelleg, elszámoltathatóság). Az adatkezelésnek több jogalapja is létezik, a könyvtárak számára a Kult. törvény szerint a közérdekű feladatellátás („Közfeladat a jogszabályban meghatározott állami vagy önkormányzati feladat.” Hazánkban a nyilvános könyvtári ellátás közfeladatnak minősül).

Miután a könyvtárak jelentős adatmennyiséget kezelnek (2020-ban ez 1.400.000 személyt jelentett), ezért az adatkezelőre vonatkozó szabályok ismerete nagyon fontos. Ennek tudatában fejti ki a témát kellő mélységben a szerző.

A személyes adatkezelésre vonatkozó téma harmadik egysége a könyvtárakra vonatkozó elveket, szabályokat, megoldásokat részletezi. Már az előzőekben megállapításra került, hogy a könyvtárak esetében a törvényi alap a közérdekű tevékenység végzése. Esetükben a bonyolultságot az jelenti, hogy szolgáltatásaikat nagyon sok eszközzel, felületen és módon végzik. A dokumentumok kölcsönzésén kívül távoli adatbázis elérést biztosítanak, programokat szerveznek, online műsorokat készítenek, blogokat készítenek és közösségi médiafelületeken szólítják meg olvasóikat. Ezek mindegyikéhez társul valamilyen személyes adatkezelés. Nem beszélve az olvasói terekben elhelyezett kamerákról. Szerzőnk szinte minden lehetséges

esetben rávilágít a problémás esetekre és a jogszzerű megoldást is csatolja. Ha egy könyvtáros hallgató figyelmesen elolvassa az anyagot és felkészül a vizsgára, gyakorló könyvtárosként a megszerzett tudással adatvédelmi szakértője lehet új munkahelyének.

A kötet második része – amely terjedelemben kétszerese az előzőnek – a szellemi alkotások védelmét tárgyalja a könyvtárakban. A szellemi tulajdon védelmét közel másfél évszázada nemzetközi szerződések garantálják, a legalapvetőbb megállapodásokhoz pedig az idők folyamán a világ legtöbb állama csatlakozott. Az egyezmények érvényesülését az egyes országok a saját földrajzi területükön érvényes jogszabályokkal biztosítják.

A technológiai fejlődés következtében a törvényi előírásokat időről időre hozzá kell igazítani a kor kihívásaihoz – így történik ez az Európai Unió tagállamaiban, köztük Magyarországon is. Legutóbb 2021. június 1-jén lépett hatályba a magyar szerzői jogi törvény módosítása, amely a könyvtárak tevékenységét érintő számos új szabályt léptetett életbe. Ezek az új előírások időszerűvé teszik, hogy részletes áttekintést adjon a szerző a könyvtárakat érintő, jelenleg érvényes szerzői jogi védelmi előírásokról.

Miután a szerző ebben a témában több, nagyon jelentős cikket, tanulmányt jelentetett meg, biztos érzékkel tagolja és fejti ki az egyes alfejezetek témáját, amelyek a következők. (1) A szellemi tulajdon és szellemi tulajdonvédelem kialakulása, fogalma, célja: itt ésszerűen kitér a nemzetközi és hazai szellemitulajdon-védelmi rendszerek hazai és nemzetközi intézményeire, az iparjogvédelem oltalmi formáira és a hazai szerzői jogi szabályozás történetére. (2) A szerzői jogi védelem: egyrészt mire terjed ki a szerzői jogi törvény, milyen művekre nem terjed ki, hogyan keletkezik a szerzői jogi védelem, mit jelent a szomszédos jog. Milyen jogokat garantál a törvény a szerzőknek, melyek a szerzői jog korlátai. Mit jelent a szabad felhasználás és mik az esetei. Itt részletesen leírja és bemutatja az átvétel, átdolgozás, magáncélú másolás, intézményi célú másolás, szöveg és adatbányászat, stb. eseteit. A szerző nemcsak a pontos fogalom meghatározást adja meg, de példái és illusztrációi is kiválóak, eredetiek. (3) Fontos alfejezet a szerzői jogok gyakorlása a művek felhasználása során, mert nagyon sok könyvtár kiadói tevékenységet is

folytat. Itt kerül tárgyalásra az árva művek felhasználására vonatkozó szabályok valamint a közös jogkezelő szervezetek bemutatása. (4) Nagyon fontos rész az online környezetben történő jogkezelés bemutatása, hiszen az internet teljesen megváltoztatta a tartalomhoz való hozzáférésünket, magunk is tartalom feltöltőkké válunk sok esetben. Hogyan kell értelmezni a licenceket, bemutatja melyek a Creative Commons esetei. Mit jelent az Open Access és melyek a legfontosabb szabad és nyílt forráskódú szoftverlicenckek. (5) Külön alfejezetet kap a jogsértés és jogérvényesítés kérdése. Ebben a részben a szerző megmagyarázza a jogsértés

fogalmát és felsorolja tipikus eseteit. Képet kapunk a bitorlás és a plagizálás kérdéséről és a jogérvényesítés eszközeiről. (6) A tankönyv szerzője az utolsó részben néhány érdekes jogi esetet ír le könyvtári környezetben. Hasonlóan az első téma bemutatásához, itt is plasztikus és olvasmányos a stílusa.

Már az előzőekben említettem, hogy a tankönyv szerzői példamutatóan szerkesztették a témákat. A könyv jól tagolt, bőven csatol a fejezetekhez ajánlott irodalmat. Az illusztrációk nagyon jól illeszkednek a bemutatott témákhoz.

Csak ajánlani tudom minden leendő és már gyakorló könyvtárosnak.

Végjegyzet

Fodor, J., Tószegi, Zs. *Útmutató könyvtáralapításhoz 2. A digitalizálás fejlődéstörténete. A személyes adatok és a szerzői jogok védelme a könyvtárakban*, Kiszl P. (szerk.), Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2022. ISBN 9789634894681

https://doi.org/10.21862/utm_kvta_2

Virágos Márta
ny. könyvtári főigazgató, DEENK
egyetemi oktató, Debreceni Egyetem